

Ariela Marcus-Sells, *Sorcery or Sience?: Contesting Knowledge and Practice in West African Sufi Text*

The Pennsylvania State University Press, 2022
ISBN: 978-0-271-09229-4

ABDURRAHMAN MIHÇIOĞLU*

Batı Afrika'nın sosyal ve siyasal hayatına dair XIX. asrın ikinci yarısından itibaren hayli çalışma yapılmıştır. Ancak Kâdiriyye-Muhtâriyye/Küntiyye ve Ticâniyye gibi XVIII. asrın sonundan itibaren bölgede hâkim olan tarikat müessislerinin hayatını ve görüşlerini bütünlüklü bir şekilde ele alan ve tasavvuf tarihi araştırmaları kapsamında mütalaa edilebilecek kitap hacmindeki çalışmalar ancak son otuz yılda telif edilebilmiştir. Bu çalışmaları, bahse konu iki tarikat silsilesindeki şeyhlerle nazariyelerine dair ilmi faaliyetler de takip etmiştir. Ariela Marcus-Sells'in Stanford Üniversitesi'nde Shahzad Bashir ile Sean Hanretta danışmanlığında tamamladığı (2015) doktora tezinin kitaplaştırılmasından ibaret bu eser de, Aziz A. Batran'ın, Kâdiriyye'nin Batı Afrika'daki en güçlü kolunu teşkil eden Muhtâriyye/Küntiyye'ye ilişkin çalışmasına¹ benzer şekilde aynı kolun müessisi kabul edilen Muhtâr el-Küntî ve oğlu Muhammed (ö. 1242/1826) hakkındadır.

Sells'in dört bölümden ibaret eserinin giriş kısmındaki hedefi, her toplumun seçkinlerinde gözlemlenebilen, metafizik bilgiyi tanımlama ve bu bilgiyi kontrollü bir şekilde kitlelere aktarma tavrının Küntî meşayihinde de müşahade edildiğine işaret etmek ve onların da gaybî ilimlere/ilm-i esrara dair bilgileri ve uygulamaları sosyal otoritelerini temin için bir vasıta olarak kullandıklarını göstermektir. O, Küntîler'in bahse konu ilimlere

* Araştırma Görevlisi Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Research Assistant, PhD., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences. İstanbul, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1010-157X; e-posta: abdurrahmanmihcioglu@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1654807 • Gelis/Received 10.03.2025 • Kabul/Accepted 28.04.2025

Atıf/Citation Mihcioglu, Abdurrahman, "Ariela Marcus-Sells, *Sorcery or Sience?: Contesting Knowledge and Practice in West African Sufi Text*", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 54 (2025): 218-223.

1 Bk. Batran, *The Qadiriyya Brotherhood in West Africa and The Western Sahara*.

dair metinlerinden hareketle bu hedefle mütenasip olarak şu iki hususu ispatlayacağını iddia eder: Birincisi, Küntî meşayihinin gaybî ilimlere/ilm-i esrara dair tanımları ve bu ilimleri müdafaalarının kökünün tasavvuf kozmolojisi ve metafiziğine uzandığıdır. İkincisi ise bahse konu ilim ve bunun ameli tezahürlerinin, bu iki zatın yaşadığı toplumdaki sosyal otoriteyle irtibatlı oluşudur. Sells, bahse konu hedefe ulaşmanın, dönemin Batı Afrika İslam toplumundaki sosyal ve siyasî otorite, dinî pratikler ve ulemanın epistemolojisini yeniden inşa ile mümkün olacağını öne sürer (s. 2-3).

Batran'ın Muhtâr b. Ahmed el-Küntî'nin Batı Afrika müslümanları üzerinde müessir olduğuna dair kanaatine iştirak eden Sells, bununla birlikte Muhammed el-Küntî'nin de bu tesirde azımsanmayacak bir katkısı olduğunu, onun eserlerini yeni bir okumaya tâbi tutarak ispata çalışır. Ayrıca o, bu iki zatın hayatını ve düşüncesini, hem XVIII. asır Sahra'sının sosyal ve ekonomik tarihini hem de bu iki zatın gaybî ilimlere/ilm-i esrara dair bilgileri ve bu bilgiler ışığında telif ettikleri eserleri merkeze alarak yeni baştan yazma iddiasındadır (s. 8, 24-25). Sells, Marksist tarih nazariyesiyle mütenasip bu yaklaşımının yanı sıra usul itibariyle hermenötik yaklaşımı esas alacağını belirtmekte, Küntîler'in eserlerini gerek kendilerinin gerekse müritlerinin nasıl anladığı ve bu metinleri ne amaçla kullandıklarından bağımsız bir şekilde *yapıçözüm*e tâbi tutacağını ve metinlerden kendi çıkardığı neticelerle bu iki zatın biyografisini yeniden inşa edeceğini belirtmektedir (s. 2, 22-23). Onun bu metodolojik tercihinin yanı sıra bahse konu iki zatı tevarüs ettikleri geleneğin birer halkası değil de farklı ve müstakil bir tavrın mümessili gibi görme ve gösterme çabası (s. 10-11) çalışma boyunca müşahade edilen birçok tenakuza ve probleme de yol açmaktadır.

Sells "The Visible World" (Şehadet âlemi) başlıklı birinci bölümde Küntî ailesinin yaşadığı Nijer deltası ile günümüz Moritanya'sının sosyal, ekonomik ve siyasî yapısını ele almakta, bölgede daha önce yaşamış sufilerle onların tasavvuf anlayışına temas etmektedir (s. 27-61). O, bu bölümün temel argümanının Muhtâr el-Küntî'nin bir Kâdirî halifesi olduğuna dair iddiaları reddetmek ve onu şeyhlerinden aldığı evrâdî, özellikle Abdülkâdir-i Geylânî'den nakledilen evrâdî okuyan, bazı virdleri de tavsiye eden bir sâlik olarak sunmak olduğunu belirtir ve onun organizasyonel bir tarikat anlayışını tevarüs ettiği kabulünü inkâr eder. İkinci kuşak Küntî meşayihinden Ahmed el-Bekkâî (ö. 1281/1866) gibi zatların bu yöndeki beyanlarını da farklı siyasî sebeplere hamleder (s. 28, 47, 49-52, 59). Halbuki Muhtâr el-Küntî'nin *el-Kevkebü'l-vekkâd*² isimli eserine üstünkörü bir bakışla dahi bu iddiayı yanıtlamak mümkün olduğu gibi, kendisi de takip eden sayfalarda Küntî ailesinin Sahra bölgesindeki tarikat silsilesinin tahkimi ve

2 Bk. Küntî, *el-Kevkebü'l-vekkâd*.

büyütülmesinde rol oynadığını belirtir (s. 41). Sells, benzer şekilde Küntî meşayihini kastederek, manevi makamları sebebiyle Allah'ın salih kullarından olduğu kabul edilen bu zatlara müritlerin teslimiyetinin yeni bir dinî ve toplumsal otoritenin teşkiline zemin hazırladığını öne sürmektedir. Ne var ki sair coğrafyalar bir yana, sadece bahse konu coğrafyada bile XVII. asırda siyasî ve toplumsal bir güç haline gelen Şâzeliyye-Nâsiriyye meşayihine bakılsa bunun o coğrafya için yeni bir hadise olmadığı görülecektir.³

“The Realm of the Unseen” (Gayp âlemi) başlığını verdiği ikinci bölümde, Muhammed ve babası Muhtâr el-Küntî'nin manevi tecrübeleri ile kerametlerinden hareketle onların bu âleme dair tasavvurlarını aktaran Sells nefis tezkiyesi, ruhun tasfiyesi, cinlerle irtibat ve bunların istihdamı, fena makamı ve bu makamda tecrübe edilen haller ve Allah'ın veli kullarının bu âleme dair müşahedelerini bu iki zatın metinlerinden hareketle tahlil etmektedir (s. 62-86). Özellikle âlem-i gayba dair telakkilerinde İbnü'l-Arabî düşüncesinden etkilendiği görülen (s. 64-65) Küntîler'in nefis mertebeleri, kalbin fonksiyonu ve nefis-ruh münasebetine dair kanaatleri (s. 68, 71-73) tevarüs ettikleri geleneği yansıtırken, yazarın bu kanaatleri bahse konu gelenekle irtibatlandırmak yerine bu iki zata özgülemesi dikkat çekicidir. Öte yandan Sells, Muhtâr el-Küntî'nin marifetullaha erişme hususunda peygamberlerden itibaren irfanın hiyerarşik olarak derece derece müminlerin gönlünde mâkes bulacağına dair ifadeleriyle masumiyet iddiasında bulunduğunu öne sürmekteyse de (s. 82-83), Küntî'nin metinlerine bütüncül bakış bu yorumun isabetsiz olduğunu gösterir.

Sells “The Sciences of the Unseen” (Gaybî ilimler) başlığını verdiği üçüncü bölümde, Küntîler'in gerek kendileri gerekse müritleri için takdir ettikleri evrat ve ezkârın gayp âlemi ile doğrudan irtibatının idrakinde olduklarını iddia etmektedir (s. 87-88). Buna bağlı olarak bu iki zatın genel mânada tasavvufu ve özel mânada ism-i âzam, mücerrep dualar, muskalar, vefkler, cinlerle iletişim ve tılsımları bu âleme nüfuz etmenin yanı sıra görünür âlemin işleyişiyle insan fiillerine tesir için birer vasıta olarak kullandığına işaret etmekte ve bunu örneklendirmektedir (s. 93-99). Bu bölümde ayrıca sihir ve büyü ile bu uygulamalar mukayese edilmekte, Küntîler'in bu husustaki müdafaalarına yer verilmekte, Batı Afrika'da sihir ve büyü'nün ne ölçüde yaygın olduğu ve buna dair var olan literatür tartışılmakta ve İslam tarihinde ulemanın sihir ve büyüye dair yaklaşımları değerlendirilmektedir (s. 111-118). O, Küntîler'in tarikat silsilesinde yer alan Muhammed b. Abdülkerîm el-Megîlî'nin (ö. 909/1504) sihrin ve büyü'nün haramlığına dair beyanlarına dikkat çekerek Küntîler'in hem bu zatın kanaatlerine hem

3 Bu meselenin takip edilebileceği, Nâsiriyye'ye dair bir araştırma için bk. Schumann, *A Path of Reverent Love*, s. 287-300.

de miras aldıkları geleneğe nispetle ayrıksı durduklarını iddia etmekte (s. 15), bu iddiasını da bu iki zatın sihri ve büyü müdafaa ettikleri düşüncesine dayandırmaktadır. Halbuki onun Küntiler'in metinlerinden yaptığı iktibaslara yakından bakıldığında Sells'in sihir ve büyü olarak nitelediği şeylerin keramet ve gaybi bilgiye (ilham ve keşif) erişmek suretiyle tecrübe edilen, hizip ve muskalarda yer bulan vefk nevinden mücerrebat olduğu tebarüz eder (s. 112-113). Kaldı ki o da Muhtâr el-Küntî'nin sihre ve sihrin şümülündeki sair hususlara karşı olduğunu belirtmekten kendisini alamaz (s. 120). Keza Mısır'dan Mağrip'e medreselerde akaide dair eseri okutulan, Medyeniyeye şeyhlerinden İbrâhim b. Muhammed et-Tâzî'nin (ö. 866/1461) halifesi meşhur Eş'arî âlimi Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin (ö. 895/1490) dahi *el-Mücerrebât*⁴ isimli bir eseri mevcuttur ve Mağrip'te tesir sahibi ulema arasında bu türde eser veren tek zat da o değildir. Sells'in ikrar ettiği üzere Ahmed et-Ticânî de bu ilimlerin arifler ve velilere mahsus olarak öğretilebileceğini beyan etmektedir. O Ticânî'nin bu tavrının Küntiler'de mâkes bulup bulmadığının bilinemeyeceğini, zira erken dönem Ticânî şeyhleri ile Muhtâr ve Muhammed Küntî arasındaki bir irtibata tesadüf edilmediğini öne sürer (s. 115). Ancak Ticânî'nin Tunus'taki halifesi, Tunus Kâdilkudatı İbrâhim er-Riyâhî'nin (ö. 1266/1850) Muhammed el-Küntî'ye mektup yazdığı ve Küntî'nin ism-i âzama ve ilm-i hurufa dair risalesini methettiği bilinmektedir.⁵ Bu irtibat, Ticânî meşayihinin de Küntiler'i takdirle andığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sells, ism-i âzama dair Muhammed el-Küntî'nin miras aldığı gelenekte bir sarahat bulunmadığını, ilk defa onun ism-i âzama açıkça kayda geçirdiğini belirtse de (s. 92-93), hem Mağrip'te hem de Sahra'da Şettâriyye şeyhlerinden Muhammed el-Gavs'ın (ö. 970/1562) *Cevâhirü'l-Hams*'inin ve Ahmed b. Ali eş-Şinnâvî'nin (ö. 1028/1619) bu eser üzerine şerhinin tedavülde olduğu ve bu eserde ism-i âzama dair sarîh malumat bulunduğu, Ahmed et-Ticânî'nin ve bölge meşayihinin de bu eserden istifade ettiği malumdur.⁶

“Bridging The Worlds in Prayer” (Hiziplerde dünyaları buluşturmak) başlıklı dördüncü bölümde yazar, Küntiler'in telif veya tasnif ettikleri hizipler ve dua mecmualarının fonksiyonlarıyla bölgede tedavülde olan, sözlü veya yazılı olarak aktarılagelen hiziplerden ne ölçüde istifade edildiğini irdelemekte, bu metinlerin teorisine dair çıkarımlarda bulunmakta ve bu metinlerin Küntiler'in “otoritesini” sağlamlaştırma vazifesi gördüğünü iddia etmektedir (s. 127-160). Küntiler'in, bölgede yaygın olarak okunan

4 Eser, Ahmed ed-Deyrebî'nin *Mücerrebât* ismiyle de bilinen *el-Fethü'l-melikü'l-mecid*'inin kenarında neşredilmiştir.

5 Bk. Osmân, “Süretü't-tevâsuli'l-ilmiyyi ve's-sekâfiyyi, s. 232-52.

6 Bu hususun teferruatı için bk. Mıhçıoğlu, *Ahmed Ticânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, s. 70-71,79.

hiziplerin çoğunlukla sözlü olarak aktarılmasından istifadeyle kendi isimlerini bu metinlere yerleştirmek suretiyle tesir güçlerini artırarak otoritelerini pekiştirme imkânı bulduğuna (s. 130) dair bu iddia, onların bu hizipleri bir propaganda aracı olarak kullandıkları anlamı taşımaktadır. Halbuki tasavvuf tarihinde meşayihin kendi terbiye usulünü tayinde dua ve evrâd mecmuaları tertip etmesi ve bu metinleri müritlerine telkini müridin seyrüsülûkü için elzem görülmüş, bu, tezkiye ve tasfiye sürecinin bir parçası kabul edilmiştir. Sells gerek Küntiler'in gerekse sufilerin tasnif ettikleri hizipler vasıtasıyla kendi "ideolojilerini" yaymaya çalıştıklarını, esasında Küntiler'in de müstakil hizip tasnifiyle bölgede var olan sair tarikat erbabının tasavvuf ve tarikat anlayışına cevap ürettiklerini iddia etmektedir (s. 149). Bu okuma biçiminin genel olarak tasavvuf tarihi ve özel olarak Mağrip ve Sahra tasavvuf tarihi dikkate alındığında noksan olduğu ortadadır. Bunun da başta zikrettiğimiz metodolojik tercihle ve yazarın ele aldığı zümreyi tevarüs ettikleri geleneğin yanında değil de karşısında konumlandırma çabasıyla doğrudan ilişkili olduğu açıktır. Kaldı ki yazarın kendisi de Küntiler'in salavat mecmualarında Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'nin (ö. 870/1465) *Delâilü'l-hayrât*'ından hayli iktibasta bulunduğunu ikrar etmekte ve fakat Cezûlî'de farklı kelimelerle tasvir edilen bir nebevî sıfatın Küntiler tarafından farklı kelimelerle ifadesi gibi tâli farklılıkları esas bir farkmışçasına takdim etmektedir (s. 152, 154-155).

Sells, bu çalışmada Aziz A. Batran'ın eserinden farklı olarak Küntî ailesini özellikle gaybî ilimlere/ilm-i esrara dair eserlerinden hareketle ele almaktadır. Onun bu iki zatın bahse konu meseledeki eserlerini teferruatlı bir şekilde incelemesi ve bundan hareketle onların tasavvuf tarihindeki yerini tespiti çalışması bu çalışmanın literatüre kattığı yeniliklerden sayılabilir. Ancak onun bu eseri kaleme alırken tercih ettiği metodoloji ve bu iki zatı tevarüs ettikleri gelenek dışında konumlandırma çabası, bu zevatın metinlerini yorumlama noktasında yazarı hatalı çıkarımlara sürüklemiştir. Benzer şekilde, tasavvuf kavramlarının literatürdeki karşılıklarından haberdar olduğu görülen yazar, bahse konu metodoloji sebebiyle bu kavramların Küntiler'deki karşılıklarını ya görmezden gelmekte veya kavramları bile isteye farklı yorumlamaktadır. Yine de Kâdiriyye-Küntiyye tarihine ve özellikle bölgedeki sufilerin gaybî ilimlere/ilm-i esrara dair telif ve tasnif ettikleri eserler hakkında yapılacak müteakip çalışmalar için bu eserden istifade mümkündür. Ancak bahse konu eksikler sebebiyle evvela Aziz A. Batran'ın eseri ile bölgenin tasavvuf ve tarikat geleneğinde var olan birincil kaynakların okunması, akabinde bu esere müracaat edilmesi daha isabetli olacaktır.

Bibliyografya

- Batran, Aziz A., *The Qadiriyya Brotherhood in West Africa and The Western Sahara: The Life and Times of Shaykh al-Mukhtar al-Kunti (1729-1811)*, Rabat: Publications de l'Institut des Etudes Africaines, 2001.
- Deyrebî, *Fethü'l-meliki'l-mecîd li-nef'îl'l-'abîd*, Kâhire: Matba'atü Mustafâ Muhammed, 1316.
- Künti, Muhtâr b. Ahmed, *el-Kevkebü'l-vekkâd fî zikri fazli'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd*, thk. Muhammed ed-Dimnâti, Rabât: Menşûrâtü Vizâreti'l-evkâf ve's-şu'ûni'l-İslâmiyye, 2009.
- Mihçioğlu, Abdurrahman, *Ahmed Ticânî Hayatı Eserleri Görüşleri* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2024.
- Osmân, Abdurrahmân, "Sûretü't-tevâsuli'l-ilmiyyi ve's-sekâfiyyi beyne Tûnis ve Ezvâd ibâne'l-karni 19 m., min hilâli resâili mahtûtetin nâdiretin mine's-Şeyh İbrâhîm er-Riyâhî et-Tûnisi li's-Şeyh Muhammed el-Halife b. el-Muhtâr el-Künti", *Mecelletü'd-Dirâsâti't-Târihiyye ve'l-İctimâiyye*, 46 (2020): 232-52.
- Schumann, Matthew Conaway, *A Path of Reverent Love: The Nâşiriyya Brotherhood across Muslim Africa (11th-12th/17th-18th centuries)*, Phd diss., Princeton University Department of Near Eastern Studies, Princeton, 2020.